

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Dacja i jej mieszkańcy : aspekty dziejów dackich w polskiej historiografii starożytności rzymskiej

Author: Agata Aleksandra Kluczek

Citation style: Kluczek Agata Aleksandra. (2018). Dacja i jej mieszkańcy : aspekty dziejów dackich w polskiej historiografii starożytności rzymskiej. W: "Związki polsko-rumuńskie w historii i kulturze = Legături istorice și culturale polono-române" (S. 81-97). Suceava : Związek Polaków w Rumunii

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

dr hab. Agata Aleksandra Kluczek
Uniwersytet Śląski w Katowicach

**Dacja i jej mieszkańcy.
Aspekty dziejów dackich
w polskiej historiografii starożytności rzymskiej**

Dzieje starożytne – jako przedmiot badań historycznych – z jednej strony są wyjątkowo „kosmopolityczne”, czy może raczej ponadnarodowe, i rozwijają się ponad współczesnymi granicami państwowymi. Za interesowanie starożytnością jest faktycznie niezależne od tego, czy konkretni badacze wywodzą się z obszarów, które niegdyś należały do świata starożytnego, czy też pozostawały poza nim. Poczucie wspólnoty dają antyczne korzenie, do których może współcześnie odwoływać się wykształcone społeczeństwo i które dały zręby cywilizacji europejskiej, kształtując ją przez wieki. Z drugiej strony w wyjątkowo uprzywilejowanej pozycji są badacze reprezentujący te współczesne państwa, które zrodziły się na gruzach starożytnych organizmów lub przynajmniej na obszarach niegdyś przez nie zajętych. Historia starożytna, ta zogniskowana w konkretnym punkcie współczesnej mapy, staje się dla tej grupy historią własną, narodową.

Poczucie takiej bezpośredniej przynależności do dziedziców antyku, czy – szerzej – starożytności, może niekiedy prowadzić do utraty obiektywizmu w patrzeniu na problemy dawnych dziejów. Niekiedy zdarza się, że chęć „zawłaszczenia” części starożytności może wpływać na interpretację materiałów źródłowych. Czasem już samo analizowane zagadnienie badawcze wyzwała takie skażone postępowania badawcze, a czasem jest to również rezultat charakteru materiałów źródłowych. Są one bowiem w odniesieniu do wielu kwestii dziejów starożytnych niepełne, lakoniczne, dwuznaczne, zatem i wyniki dociekań badawczych muszą z natury być hipotetyczne, ta zaś konieczność niekiedy prowokuje do oryginalnych oraz kontrowersyjnych ujęć. W badaniach nad aspektami historii dackiej relatywność wyników zaznacza się zwłaszcza w stosunku do najbardziej problematycznych zagadnień, tych związanych z losami Dacji po ustąpieniu z niej Rzymian. Sygnalizuję wstępnie te problemy, chcąc w ich kontekście osadzić dorobek polskich badaczy dziejów starożytnych.

Dacja została podbita przez cesarza Trajana (M. Ulpius Traianus, 98-117) w trakcie dwóch wojen dackich (101-102 i 105-106) i włączona w obręb prowincji rzymskiego imperium. Jako jego bastion wysunięty poza linię Dunaju odgrywała ważną rolę strategiczną, a jako teren zasobny w bogactwa mineralne – istotną rolę gospodarczą. Mimo swego pery-

feryjnego położenia Dacja trajańska była ważnym terytorium w granicach państwa rzymskiego. Jej utrata nastąpiła w drugiej połowie III w. Źródła składają odpowiedzialność za rezygnację z ziem dackich na Galliena (P. Licinius Egnatius Gallienus, 253-268)¹ bądź na Aureliana (L. Domitianus Aurelianus, 270-275)². Ten drugi, uznawszy za niemożliwe utrzymanie prowincji, ewakuował legiony, a mieszkańców przesiedlił na południe od Dunaju, gdzie utworzył nową prowincję, zachowując nazwę starej. Ten twór nazwijmy Dacją aureliańską.

Amatorzy wykładu politycznych dziejów Dacji, zainteresowania nią rzymskich władców i miejsca w strukturze imperium rzymskiego znajdują skondensowany, a przystępny ich wykład w najnowszym podręczniku akademickim pióra Adama Ziółkowskiego. Zarys dziejów Dacji stał się tu częścią opowiadanej historii rzymskiej³. Co się tyczy monograficznych opracowań z problematyką dacką w tytule, to nie jest ich wiele w polskiej historiografii. Przedmiotem osobnego opracowania stał się konflikt Rzymian z Dakami. Poświęcona mu książka Andrzeja Dubickiego⁴ jest popularnonaukową odpowiedzią na zainteresowanie hobbystów historii wojennej, w tym na przyciągające szerszą uwagę aspekty wojen rzymsko-dackich za panowania cesarza Trajana. Nadal też warto korzystać z syntetycznego ujęcia stosunków dacko-rzymskich w epoce Wczesnego Cesarstwa, które wcześniej opublikował Andrzej Ładomirski⁵. Z kolei wieloaspektowy obraz gospodarki na terenie rzymskiej prowincji Dacji

¹ Aur. Vict. Caes. 33.3; Eutr. 9.8.2; Fest. 8; Oros. 7.22.7.

² Eutr. 9.8.2; HA A 39.7. Por.: E. Cizek, *Les textes relatifs à l'évacuation de la Dacie et leurs sources*, „Latomus” 1986, 45, s. 147-159.

³ A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2009, s. 765, 797, 806 i nast. Zwięźle informacje także w dostępnym w języku polskim opracowaniu: G. Wesch-Klein, *Twórcy prowincji rzymskich*, przeł. K. Królczyk, Poznań 2005, s. 22-24. Por.: syntetyczne ujęcie dziejów Dacji rzymskiej – I. Piso, *Provincia Dacia* [w:] *Traiano ai confini dell'Impero*, ed. G. A. Popescu, Milano 1998, s. 125-128; B. Segura Ramos, *Dacia Augusta Provincia* [w:] *Pro tantis redditur: homenaje a Juan Gil en Sevilla*, coord. R. Carande Herrero, D. López-Cañete Quiles, Zaragoza 2011, s. 257-266; a także I. A. Oltean, *Dacia. Landscape, Colonisation and Romanisation*, London-New York 2007; oraz zbiór studiów *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei*, ed. E. S. Teodor, O. Țentea, București 2006; ponadto o napływie ludności – L. Balla, *Studia Dacica. Collected Papers*, ed. E. Szabó, Debrecen 2000, s. 85-90; a także w kwestii organizacji na ziemiach zadunajskich prowincji (tres Daciae) – C. C. Petolescu, *L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien*, „Dacia” 1985, 29, s. 45-55; Tenże, *Reorganizarea Daciei sub Marcus Aurelius*, StCl 1986, 24, s. 131-138. Upraszczając, ziemie dackie w granicach imperium najpierw funkcjonowały jako dwie prowincje – Dacia Superior i Dacia Inferior (Dacia Malvensis), potem pierwszą z nich podzielono i powstały wówczas Dacia Apulensis i Dacia Porolissensis. W III w. zostały utworzone Dacia Ripensis oraz Dacia Mediterranea.

⁴ A. Dubicki, *Wojny dackie 101-106 n.e.*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2013.

⁵ A. Ładomirski, *Stosunki dacko-rzymskie w epoce wczesnego cesarstwa*, „Antiquitas” 1963, 1, s. 9-68.

Superior stał się przedmiotem rozprawy Mateusza Żmudzińskiego⁶. Uzupełnia ona w pewnym stopniu nieco starsze badania Stanisława Mrozka, poświęcone dackim kopalniom złota, opublikowane w kilku artykułach⁷.

Natomiast w rozproszonej postaci Dacja i jej mieszkańcy pozostają częścią licznych studiów. Dalej skupię się na tych, które odzwierciedlają dwa problemy przyciągające uwagę w polskiej historiografii starożytności rzymskiej. Pierwszy z nich, w wielkim uproszczeniu nazwany tu *natione Dacus*⁸, dotyczy mieszkańców Dacji, drugi – *Dacia capta* i *Dacia felix*⁹, wiąże się z wykorzystywaniem wizerunków Dacji i Daków w ideologii imperialnej.

Natione Dacus

Stosunki ludnościowe w Dacji stały się przedmiotem studiów Jana Trynkowskiego oraz Andrzeja Ładomirskiego. W swych badaniach wychodzili oni od opinii historyków starożytnych o ludności Dacji starożytnej. Ci jednak minimalizowali kwestie demograficzne, aczkolwiek, rzecz jasna, stwierdzali fakt zwycięskiej wojny Trajana z Decebalem i powstanie prowincji zadunajskiej. Inspirująca w tym kontekście staje się opinia Eutropiusza (IV w.). Odnotowawszy utworzenie prowincji Dacji, dalej zapisał on, że: „Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta” („po zajęciu Dacji Trajan przeniósł tam z całego świata rzymskiego niezliczone rzesze ludzi, by osiedlili się w [tamtejszych] wsiach i miastach. Długotrwała wojna z Decebalem wyludniła bowiem Dację”)¹⁰. Krótka wzmianka bynajmniej nie jest jednoznaczna.

J. Trynkowski problem ludności rdzennej i napływowej rozważa na tle zmontowanym z danych o tradycyjnej polityce władz rzymskich wobec zwyciężonych, „niepokornych” ludów, które dopełnia analizą źródeł dotyczących działań Rzymu w nowo utworzonej prowincji i wobec autochtonów¹¹. Przyjmuje, że ziemie dackie istotnie zostały wyludnione

⁶ M. Żmudziński, *Gospodarka w rzymskiej prowincji Dacji Superior*, Wrocław 2007.

⁷ S. Mrozek, *Niewolnicy w rzymskich kopalniach złota w Dacji*, „Archeologia” 1964, 15, s. 119-128; Tenże, *Ceny w kopalniach złota w Dacji w II wieku n.e.*, „Antiquitas” 1970, 3, s. 187-202.

⁸ Zwrot, który wskazuje na dackie pochodzenie, odnajdywany w źródłach epigraficznych.

⁹ Hasła zostały zaczerpnięte z inskrypcji monetarnych, por. niżej.

¹⁰ Eutr. 8.6.2, tłum. P. Nehring, B. Bibik. Por.: Z. Visy, *Dacia... diuturno bello Decibali uiris fuerat exhausta. András Alföldi and the Continuity of Dacia* [w:] *Andreas Alföldi in the Twenty-First Century*, ed. J. H. Richardson, F. Santangelo, Stuttgart 2015, s. 269-291.

¹¹ J. Trynkowski, *Demograficzne następstwa podboju Dacji przez Rzym* [w:] *Prowincje rzymskie i ich znaczenie w ramach Imperium*, red. M. Jaczynowska, J. Wolski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 135-146.

w wyniku wojen. Szczególnym problemem był niedobór mężczyzn, którzy ginęli w czasie walki lub dostawali się do niewoli, a już po wojnie młodzież męska była wciągana do oddziałów pomocniczych. Przy tym ala I Ulpia Dacorum, cohors I Ulpia Dacorum, cohors I Aelia Dacorum, złożone niekoniecznie z Daków, acz teoretycznie z mieszkańców prowincji Dacji, stacjonowały na odległych ziemiach, w Kapadocji, Syrii i Brytanii i w ten sposób władze rzymskie usuwały z nowo pozyskanych ziem element potencjalnie niebezpieczny¹². Przetrwała tu, jak opiniuje badacz, ludność miejscowa złożona głównie z kobiet, dzieci, starców, za czym przemawiają badania językoznawcze¹³. Napłynęli w zamian do Dacji nowi mieszkańcy: „do tego naddunajskiego Klondyke ściągali ludzie z całego Imperium Rzymskiego”¹⁴. Władze zaś rzymskie stopniowo zakładały nowe kolonie, np. Colonia Ulpia Trajana¹⁵, Apulum, municipia, np.: Dierna, Drobeta, Napoca, Porolissum, Potaissa, Romula itd. Przesiedlały również na ziemie dackie całe grupy plemienne. Przeniesieni z terenu Dalmacji Pirustae, Baridustae, Sardeates zostali osadzeni w okolicach Alburnus Maior w celu wydobywania złota¹⁶. Te wszystkie okoliczności przyczyniały się „do pełnej i głębokiej romanizacji tej prowincji w przeciągu stosunkowo krótkiego bardzo okresu rzymskiego panowania”¹⁷.

Natomiast A. Ładomirski¹⁸, nie przecząc poważnemu wyniszczeniu ludności Dacji w czasie wojen, jest bardziej optymistyczny w kwestii przetrwania poza prowincją tzw. „wolnych Daków”, a w samej prowincji ludności geto-dackiej. Przeciż walki nie objęły całego państwa Decebala, w czasie obu wojen Sarmizegetuza oraz jej okolice pozostawały centrum wydarzeń, ludność cywilna mogła chronić się na rubieżach Dacji. Wojna miała charakter „głównie podjazdowy”. Niekiedy Dakowie poddawali się

¹² Nazwa (Dacorum) nie rozstrzyga etnosu osób należących do danej jednostki. Z kolei Dakowie mogli służyć i w innych oddziałach. Por.: Tamże, s. 142.

¹³ Badacz zauważa, że wśród terminów pochodzenia miejscowego określających ludzi zachowały się w języku rumuńskim jedynie: „băiat (= chłopiec, syn), cață (= megiera), copil (= dziecko), prunc (= niemowlę, osesek), moș (= dziadek, przodek)”. Tamże, s. 143, przyp. 22.

¹⁴ Tamże, s. 144.

¹⁵ Por.: Cass. Dio 68.14.3: Sarmizegetusa Regia, dawna stolica królestwa Decebala, zniszczona podupadła. W jej pobliżu założono nowy ośrodek Ulpia Traiana Sarmizegetusa Augusta Dacica.

¹⁶ J. Trynkowski, *Demograficzne następstwa...*, s. 144. Por.: S. Mrozek, *Stosunki społeczne w rzymskich kopalniach złota w Dacji*, Toruń 1966, s. 31-50.

¹⁷ J. Trynkowski, *Demograficzne następstwa...*, s. 146. Zob. także: Tenże, *Vareonii z Sarmizegetuzy: z dziejów kolonizacji italskiej w rzymskiej Dacji*, „Przegląd Historyczny” 1965, 56, s. 369-387. W części pierwszej artykułu z 1976 r. badacz szeroko streszcza poglądy innych dotyczące ludności miejscowej, są wśród nich Dimitrie Cantemir (1673-1723), Samuil Micu-Clain (1745-1806), Petru Maior (1756-1821), August Treboniu Laurian (1810-1881) i inni, których koncepcje ożywiały przez lata dyskusję o możliwościach przetrwania autochtonów także po wyjściu Rzymian z Dacji w III w.

¹⁸ A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna ludności autochtonicznej w Dacji w czasach panowania rzymskiego*, „Antiquitas” 1970, 3, s. 158-170.

bez walki, zachowując życie, chociaż popadali w niewolę. Istniała antydecebalowa opozycja, a nawet zdarzały się przypadki przechodzenia na rzymską stronę. Po klęsce króla Decebala wielu schroniło się w dzikie ostępy lub osiedliło się poza granicami prowincji. Tych drugich Rzymianie zwali „wolnymi Dakami”¹⁹. Niektórzy zaś pozostali w swych dawnych siedzibach²⁰. Ci brali czynny udział w życiu prowincji i przyczynili się do jej rozwoju, w tym do budowy obozów wojskowych, miast, dróg, uruchomienia produkcji rolnej i rzemieślniczej, kopalnictwa itd.

Z opartych na materiale epigraficznym analiz A. Ładomirskiego wyłania się bardzo urozmaicony obraz ludności Dacji rzymskiej. Znane są imiona świadczące o dackim pochodzeniu, informacje o statusie, wykonywanych zawodach, sytuacji ekonomicznej, wierzeniach. Z badań wynika, że wśród Daków wymienianych w inskrypcjach najliczniej występują niewolnicy lub wyzwolenicy oraz żołnierze i weterani. Odnotowane przypadki pokazują włączenie się tubylców w nowy – rzymski – nurt karier. Przykładowo wyzwoleniec cesarski L. Aurelius Agathyrus, rachmistrz archiwista (*tabularius*) działał w Ostii, dorobił się i wystawił w Alba Longa grobowiec rodzinny²¹. Z kolei Iulius Daciscus, kupiec działający w Drobecie, podawał swoje etniczne pochodzenie i w ten sposób, sam się wyróżniając, ogłaszał się wśród konkurentów²². Najczęstsze kariery odnotowano w wojsku, chociaż te błyskotliwe tu się nie zdarzały. Wielu Daków służyło w oddziałach pomocniczych dackich, ale też w legionach, co badacz ocenia jako dowód romanizacji miejscowych. Niemniej zwraca uwagę M. Ulpius Celerinus, w początkach III w. będący tłumaczem dackim (*interpret Dacorum*) w legio I Adiutrix Pia Fidelis. Nie wiemy, czy to Rzymianin znający język Daków, czy zromanizowany Dak. Istotne, że w jego jednostce stacjonującej w Brigetio w Pannonii Inferior funkcjonował jako

¹⁹ Por.: Cass. Dio 72.3.3; 78.27.5.

²⁰ A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna...*, s. 156-157. Materiał archeologiczny wskazuje przetrwanie kultury miejscowej, nawiązującej do wzorów i tradycji przedrzymskich. Por. w kwestii kontynuowania lokalnych tradycji, zarówno w sferze materialnej, jak i duchowej przez potomków ludności podbitej: M. Żmudziński, *Społeczeństwo a religia na terenie rzymskiej Dacji – ważniejsze problemy* [w:] *Społeczeństwo i religia w świecie antycznym*, red. P. Wojciechowski, Sz. Olszaniec, Toruń 2010, s. 292, podano przykład wkładania w niektórych wioskach lampki lub monety do grobu, z komentarzem: „trudno oczekiwać, aby kilka lat po rzymskim najeździe nie kontynuowano zwyczajów sprzed podboju”. O tych praktykach grobowych por.: M. Bărbulescu, *Ritualuri periodice* [w:] *Funeraria Dacoromana. Archeologia funerară a Daciei romane*, red. M. Bărbulescu, Cluj-Napoca 2003, s. 83-91; M. Pîsarlu, *Practici funerare românești* [w:] *Funeraria Dacoromana...*, s. 470-480. W przystępny sposób o historii i obyczajach Daków: H. Daicoviciu, *Dakowie*, przeł. D. Bieńkowska, Warszawa 1969.

²¹ A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna...*, s. 170. Zob.: CIL 14.2261.

²² A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna...*, s. 159. Zob.: D. Tudor, *Quelques découvertes archéologiques de la Dacie inférieure*, „Dacia” 1937-1940 (1941), 7-8, s. 353, 1 = IDR 2.50.

tłumacz. To wskazuje, że słaba była znajomość łaciny u Daków, ale też ich grupa była liczna²³. Niektórzy pielęgnowali miejscową tradycję. Świadczą o tym imiona, które nosili. W ten sposób badacz skomentował przypadek zakładników w Rzymie (ok. 170 r.): to Zia, córka Tiatusa, żona Pieporusa, króla Kostoboków, ale także wnukowie noszący imiona Natoporus i Drilgisa podkreślające ich dackie korzenie²⁴. Podobnie ciekawy jest późniejszy przykład dotyczący rodziców, to Valerius Marcus i Aurelia Faustina, którzy dali swym dzieciom imiona Decibalus oraz trackie Seisiperis czy Mamutis²⁵. Trudno zresztą przesądzić, czy jest to wyraz ówczesnej mody na imiona miejscowe, czy może wyraz wzrostu dążeń separatystycznych Daków.

Ze wskazanych prac wyłania się obraz prowincji wewnętrznie zmieniającej się w dynamicznym procesie, co wynikało również z mieszania się mieszkańców, tych dawnych, niemal pozbawionych dawnej elity, i nowych, którzy przynieśli na teren Dacji bagaż swego dziedzictwa. Rozpoznane aspekty życia mieszkańców nowej prowincji pokazują pewną integrację narzuconą językiem łacińskim lub elementami rzymskiej tradycji²⁶, a także identyfikowanie się z nimi²⁷.

²³ A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna...*, s. 171-172 i przyp. 156. Zob.: CIL 3.10988 = RIU 2.422. Por. ostatnio w odniesieniu prowincji Moesia Inf.: F. Matei-Popescu, *The Dacians from Moesia Inferior* [w:] *Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes* (3. Jh. v. Chr.-6 Jh. n. Chr.), ed. L. Mihailescu-Birliba, Konstanz 2017, s. 139-159.

²⁴ A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna...*, s. 174. Zob.: CIL 6.1801 = ILS 854 = CIL 6. Suppl. 8, fasc. 3, s. 4764.

²⁵ A. Ładomirski, *Sytuacja polityczno-społeczna...*, s. 172. Zob.: CIL 3.7477. O popularności imienia Decibalus por.: D. Dana, *L'impact de l'onomastique latine sur les onomastiques indigènes dans l'espace thrace* [w:] *Les noms de personnes dans l'empire romain. Transformations, adaptation, évolution*, dir. M. Dondin-Payre, Bordeaux 2011, s. 79-81.

²⁶ Por. np.: L. Mrozewicz, *Laurentes Lavinates a prowincja Dacja. Przyczynek do dziejów romanizacji*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” 1994, 10, s. 92-99. Por.: R. Ardevan, *Toujours à propos des Laurentes Lavinates en Dacie* [w:] *Arculiana. Ioanni Boegli anno sexagesimo quinto feliciter peracto amici discipuli collegae socii dona dederunt*, réd. F. E. Koenig, S. Rebetez, Avenches 1995, s. 487-492. Zob. też recenzję: L. Mrozewicz, *Romanizacja, kreolizacja i nie tylko*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2015, 12, s. 376-383, reklamującą zbiór pt. *Imperium und Romanisierung. Neue Forschungsansätze aus Ost und West zu Ausübung. Transformation und Akzeptanz von Herrschaft im Römischen Reich*, hrsg. von A. Rubel unter Mitwirkung von I. Dumitrache, Konstanz 2012. W nim zebrane analizy procesu romanizacji i „stawania się Rzymianinem” w odniesieniu do Dacji i, szerzej, kontekstu rumuńskiego, w tym problemu etnogenezy narodu rumuńskiego.

²⁷ Np. w kwestii obecności motywu Lupa Romana jako *signum originis* w zabytkach funeralnych z Aiud, Apulum, Brâncovenesti, Cristești, Gherla, Ilișua oraz zabytku z Romula por.: M. Bărbulescu, *Signum originis: religie, artă și societate în Dacia romană*, București 2009, s. 264 (Lupa Capitolina), z odesłaniem także do prac: L. Mrozewicz, *Une inscription latine en l'honneur de Septime Sévère et de sa famille, nouvellement découverte à Novae*, „Archeologia” 1977, 28, s. 117-124; Tenze, *Origo*

Panowanie rzymskie w Dacji zadunajskiej było wszelako krótkie, trwało zaledwie około 160 lat. Za rządów Aureliana Rzymianie wycofali się na południowy brzeg Dunaju. Ten wątek został szeroko omówiony w pracach Tadeusza Kotuli oraz Roberta Suskiego, autorów monograficznych ujęć panowania cesarza Aureliana²⁸. Drugi z wymienionych w innych swych pracach zajął się potomkami uchodźców z Dacji trajańskiej²⁹. Skoncentrował swą uwagę na dwóch przykładach. Pierwszy stanowi Romula, zbiegła z ziem za Dunajem³⁰. Sama zajmowała niewysoką pozycję społeczną, jednocześnie była matką późniejszego cesarza Galeriusza, urodzonego już w nowej Dacji, w miejscu na cześć Romuli nazwanym Romulianum³¹. Drugiego przykładu dostarcza Aurelius Victorinus, *natione Dacisca, regione Serdicensi*. To zmarły w wieku lat 30 pretorianin, znany z inskrypcji nagrobnej (przed 312 r.), wystawionej przez brata Valeriusa Augustusa, będący zapewne potomkiem uchodźców z Dacji trajańskiej, którzy zadomowili się w okolicach Serdiki³².

W mniejszym stopniu interesują polskich historyków starożytności losy demograficzne ziem dawnej Dacji trajańskiej po jej opuszczeniu przez Rzym³³. Część Dakorzymian opuściła Dację i osiedliła się na zie-

felicissimorum temporum à Novae, „Archeologia” 1980, 31, s. 101-112; J. Kolendo, *Le rôle du primus pilus dans la vie religieuse de la légion. En rapport avec quelques inscriptions des principia de Novae*, „Archeologia” 1980, 31, s. 52.

²⁸ T. Kotula, *Aurélien et Zénobie. L'unité ou la division de l'Empire?*, Wrocław 1997, s. 81-86; Tenże, *Aurelian i Zenobia*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2006, s. 66-69; R. Suski, *Konsolidacja Cesarstwa Rzymskiego za panowania Aureliana 270-275*, Kraków 2008, s. 207-227. Opuszczenie Dacji datują na 271 r. Por. też: A. Ziółkowski, *Historia...*, s. 872. Inna datacja wydarzenia: 274/275 r., por.: M. Żmudziński, *Gospodarka...*, s. 8.

²⁹ R. Suski, *Potomkowie rzymskich uchodźców z Dacji z III wieku [w:] Granice i pogranicza. Mikrohistorie i historie życia codziennego*, red. P. Guzowski, M. Liedke, M. Ocytko, Kraków 2011, s. 9-21.

³⁰ R. Suski, *Potomkowie...*, s. 12-17. Por.: Tenże, *Galeriusz. Cesarz, wódz i prześladowca*, Kraków 2016, s. 92-104.

³¹ Zob.: E. de Caes. 40.16. Felix Romuliana, ob. Gamzigrad. W literaturze polskiej dostępne jest opracowanie G. von Bülow, *Romuliana – Iatrus. Dwa przykłady późnorzymskiej architektury prowincjonalnej*, przekł. K. Balbuza, L. Mrozewicz, Poznań 2005. Por.: D. Srejović, *Felix Romuliana – Galerius' Ideological Testament [w:] Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*, red. D. Srejović, Beograd 1993, s. 29-53; D. Srejović, Č. Vasić, *Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana (Gamzigrad, East Serbia)*, Belgrade 1994; D. Srejović, Č. Vasić, *Emperor Galerius's buildings in Romuliana (Gamzigrad, Eastern Serbia)*, „Antiquité Tardive” 1994, 2, s. 123-141.

³² R. Suski, *Potomkowie...*, s. 18-21. Zob.: CIL 6.2605 = ILS 2041.

³³ Należy wskazać w tym miejscu cenne opracowanie badaczki zajmującej się młodszą epoką historyczną: I. Czamańska, *Problem pochodzenia Wołochów [w:] Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, red. M. Salamon, J. Strzelczyk, Kraków 2010, s. 393-402. Co się tyczy historii starożytnej, to warto w osobnym studium raz jeszcze prześledzić historyczne okoliczności decyzji Rzymian o wycofaniu się z Dacji.

miach na południe od Dunaju, część mieszkańców pozostała, jak się przyjmuje, w dawnej prowincji³⁴. Czy istniała możliwość ewakuowania całej zromanizowanej ludności? Czy na swych dawnych ziemiach pozostała ludność geto-dacka? Na te pytania polska historiografia starożytności rzymskiej nie szuka odpowiedzi. Warto natomiast przytoczyć mądre słowa, które wplótł Jerzy Kolendo w szersze rozważania dotyczące badań nad etnogenezą w starożytności. Uczony napisał: „W wielu przypadkach złożoność procesów etnogenetycznych, dobrze oświetlonych przez źródła nie pozwalała na prostą i efektowną odpowiedź: naszymi przodkami byli...”³⁵.

Dacia capta i Dacia felix

Wojny dackie prowadzone przez Trajana sprawiły, że w sztuce rzymskiej zagościli Dacia spersonifikowana jako kobieta i Dakowie marmurowi, złoci, srebrni, brązowi. Odsłaniają się oni w polskich badaniach przez pryzmat analizowanych dzieł sztuki antycznej, a także wyobrażeń monetarnych³⁶. Sukcesy Trajana w wojnach z Dakami znalazły bowiem wyraz w kompleksach architektonicznych i ich zdobieniach, wznoszonych *ex manubiis* na pamiątkę zmagania i podbicia Dacji, a także dla uhonorowania zwycięzcy, np. Forum Trajana w Rzymie czy Tropaeum Traiani w Adamklissi w Mezji Dolnej. Zmagania wojenne i ich zwycięski dla Rzymu rezultat dały też impuls do eksponowania w mennictwie rzymskim wizerunku Trajana jako wodza i zwycięzcy, *semper victor*. Wystarczy przypomnieć, że dwukrotnie odbył on tryumf nad Dakami (około XI-XII 102 i około 25 V-25 VI 107 r.)³⁷.

Zabytki architektoniczne scharakteryzowała w przystępnej formie Anna Sadurska³⁸. Przede wszystkim w płaskorzeźbach na trzonie Kolumny Trajana, do dziś stojącej w Rzymie, w ponad 150 scenach przedstawiono wydarzenia wojen dackich, prezentując walki, marsze, oblężenia itd. w scenach o charakterze realistycznym i znaczeniu niemal kronikarskim dla poznania dziejów konfliktu³⁹. Rozwinął te tezy Janusz A. Ostrowski.

³⁴ A. Ziółkowski, *Historia...*, s. 872. Por.: R. Suski *Konsolidacja...*, s. 218-225; Tenże, *Potomkowie...*, s. 12.

³⁵ J. Kolendo, *Badania etnogenetyczne a polityka* [w:] *Wędrówka i etnogeneza...*, s. 525.

³⁶ Katalog przedstawień Dacji w sztuce rzymskiej z komentarzem: J. A. Ostrowski, *Les personifications des provinces dans l'art Romain*, Varsovie 1990, s. 124-138.

³⁷ Zob.: Cass. Dio 68.10.2; 68.15.1; Plin. Epist. 8.4.2. Por.: K. Balbuza, *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Poznań 2005, s. 114-117.

³⁸ A. Sadurska, *Archeologia starożytnego Rzymu*, t. 2: *Okres cesarstwa*, Warszawa 1980, s. 165-176.

³⁹ Tamże, s. 166-168. Po pośmiertnym tryumfie Trajana (118 r.) w podstawie kolumny znalazło się miejsce na urnę z prochami cesarza, por.: A. A. Kluczek, *O dwóch*

Badacz sądzi, że zapewne całe Forum Trajana stanowiło – biorąc pod uwagę jego dekorację rzeźbiarską – „wielką alegorię zwycięstwa nad Dacją”. Głównymi w tym kontekście elementami tego kompleksu były właśnie Kolumna Trajana oraz stojący u wejścia na Forum łuk, dzisiaj niezachowany, a znany z przedstawień monetarnych, które ukazują jego bogate zdobienia⁴⁰. Jego zwornikiem mogła być płaskorzeźba, zdobiąca bazę, na której zasiada tzw. Roma Cesi, przechowywana dzisiaj w Palazzo dei Conservatori (inv. s776). Relief pokazuje kobietę, która siedzi na stosie tarcz, w pozie płaczki – niewykluczone, że symbolizuje ona pokonaną Dację (*Dacia capta*)⁴¹. Także z Forum Trajana pochodzą ogromne porfirowe i marmurowe posągi Daków. Podobne dzieła zdobiły także budowle w innych punktach imperium, czego dowodem są kolosalne postacie Daków z Efezu⁴². Również Ilona Skupińska-Løvset w jednym ze swych studiów omówiła kompleks Forum Trajana⁴³. Przypomniała, że wzniesione *ex manubiis*⁴⁴ forum otwarte w 112 r. było „podarunkiem cesarza w podzięce za zwycięstwa w wojnach dackich”. Centralne miejsce zajął kolosalny posąg cesarza: Equus Traiani. Poszczególne monumenty (Bazylika Ulpia, portyki itp.) zdobiły posągi dackich barbarzyńców, reliefy o tematyce wojennej (w formie spoliów jeden z fragmentów fryzu został włączony do dekoracji Łuku Konstantyna), reliefy ukazujące zdobyczą broń, a także tablice z nazwami legionów biorących udział w wojnach dackich oraz wyobrażenia ich sztandarów. Całość miała, pisze badaczka, bez wątpienia wymowę propagandową, „ukazując ciągłość polityki w stosunku do Daków od Domicjana po zwycięstwa Trajana”, ale też prezentując cesarza jako doskonałego wodza, który wie, jak uhonorować armię⁴⁵.

niezwykłych wyobrażeniach tryumfów cesarskich w mennictwie rzymskim II-III w., „Magazyn Numizmatyczny” 2005, 33, s. 10-15.

⁴⁰ Por.: J. Packer, *Forum Traiani* [w:] *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, ed. E. M. Steinby (dalej: LTUR), vol. 2, Roma 1995, s. 350. Łuk został przedstawiony w ikonografii monetarnej, por. monety typu FORVM TRAIAN, ok. 112-113 r. – B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98-117)*, Wien 2010, nr 403 (Au), FORVM TRAIAN (S C), ok. 112-114 r. – tamże, nr 465 (Ses).

⁴¹ Według innych to *Germania capta*, por.: A. Giuliano, *Germania Capta*, „Xenia” 1988, 16, s. 101-114.

⁴² J. A. Ostrowski, *Personifikacje prowincji w sztuce rzymskiej*, Kraków 1985, s. 77-78; Tenże, *Les personifications...*, s. 56-58. Niekiedy jako Dację identyfikuje się postać klęczącą przed cesarzem w reliefie na łuku Trajana w Benewencie: A. Sadurska, *Archeologia...*, s. 170; por.: J. A. Ostrowski, *Les personifications...*, s. 56, 138; Tenże, *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art*, Warszawa-Kraków 1991, s. 53: Armenia, Dacia, Mesopotamia, Italia?

⁴³ I. Skupińska-Løvset, *Optimus Princeps. Archeologia okresu panowania Trajana* [w:] *W kręgu ikon władzy, ludzi oraz idei świata starożytnego*, pod kierunkiem W. Kaczanowicza, red. A. A. Kluczek, N. Rogosz, A. Bartnik, Katowice 2014, s. 303-311.

⁴⁴ Gell. 13.25.1.

⁴⁵ I. Skupińska-Løvset, *Optimus Princeps...*, s. 308.

W propagandzie wizerunkowej skupionej wokół osób następców Trajana – zwłaszcza Hadriana (117-138) i Antoninusa Piusa (138-161) – również posługiwano się wyobrażeniami nawiązującymi do prowincji Dacji. Jednak w tych przypadkach *Dacia capta* ustąpiła miejsca Dacji, która odtąd jest *provincia pia fidelis*. Ta zmiana wynikała także z faktu, że ci dwaj kolejni następcy Trajana odeszli w swym programie od polityki ekspansji, w zamian skupiając się na rozwoju wewnętrznym państwa rzymskiego. Jego jedność i wspólnotę składających się na nie części miała symbolizować szczególna dekoracja tzw. Hadrianeum, czyli wystawionego w 145 r. Templum Divi Hadriani na Polu Marsowym w Rzymie (pozostałości budowli na dzisiejszej Piazza di Pietra)⁴⁶. Antoninus Pius wznosił tę świątynię dla swego ubóstwionego poprzednika Hadriana, nb. był to przedmiot badań Piotra Bieńkowskiego, który budowlę mylnie interpretował jako Bazylikę Neptuna⁴⁷. Hadrianeum miało interesującą dekorację. Złożona była m.in. z figur personifikujących rzymskie „prowincje” i ludy zamieszkujące poszczególne regiony państwa⁴⁸. Owe personifikacje „prowincji” utrzymano w idealistycznym stylu, tworząc za ich pomocą symboliczny obraz harmonijnej koegzystencji różnych ziem należących do rozległego imperium⁴⁹.

Pojedyncze figury, monumenty albo całe kompleksy, czy to dekorujące samą stolicę, czy inne miasta imperium, funkcjonowały w codziennym życiu ich mieszkańców, co generalnie w odniesieniu do dawnych posągów akcentuje ostatnio Lechosław Olszewski. Odgrywały one istotną rolę w publicznej komunikacji. Stawały się „materialnym wyrazem wydarzeń, dając o nich świadectwo przez stulecia”⁵⁰. W tym kontekście warto przypomnieć, że jeszcze w 357 r. starożytni oceniali Forum Trajana jako

⁴⁶ W źródłach: templum Hadriani – HA AP 8.2; HA Ver. 3.1; Hadrianum, Hadrianeum, Adrianeum – *Curiosum Vrb. Romae* ix; *Notitia Vrb. Romae* ix. Por.: M. Cipollone, *Hadrianus, divus, templum; Hadrianeum* [w:] LTUR 3, Roma 1996, s. 708.

⁴⁷ P. Bieńkowski, *De simulacris barbararum gentium apud Romanos. Corporis barbarorum prodromus*, Cracoviae 1900, s. 61-87.

⁴⁸ Personifikacje „prowincji” w sztuce rzymskiej to jednak nie zawsze uosobienia jednostek administracyjnych i krain geograficznych, czasem jedna figura reprezentowała obszar, na którym była więcej niż jedna prowincja, albo taki, który prowincji nie odpowiadał. W tych kwestiach por.: P. Bieńkowski, *De simulacris barbararum gentium...*, s. 25, 57, 59; J. A. Ostrowski, *Les personifications...*, s. 19-21.

⁴⁹ Por.: J. A. Ostrowski, *Personifikacje prowincji...*, s. 63, 104-105; Tenże, *Les personifications...*, s. 40-41. Por. też: J. M. C. Toynbee, *The Hadrianic School. A Chapter in the History of Greek Art*, Roma 1967, s. 152-159; M. Sapelli, *Rilievi con province e con trofei dall'Hadrianeum in Campo Marzio* [w:] *Provinciae fideles. Il fregio del tempio di Adriano in Campo Marzio*, ed. M. Sapelli, Milano 1999, s. 9-82; J. Hughes, *Personifications and the Ancient Viewer: The Case of the Hadrianeum Nations*, „Art History” 2009, 32.1, s. 1-20.

⁵⁰ L. Olszewski, *Cezar w Rzymie Augusta: co mogą zdziałać posągi?* [w:] *August i Rzym: pamięć, rytuały i praktyki życia codziennego*, red. L. Olszewski, P. Sawiński, A. Ziółkowski, Poznań-Gniezno 2016, s. 154-155, 180-181.

dział niezrównanej wspaniałości⁵¹. Również u schyłku starożytności, w IV, a może w V w. nadal podziwiano Hadrianeum⁵². Inaczej rzecz można, że do tej późnej epoki spersonifikowana Dacja oraz Dakowie w postaci jeńców przypominali, w danym przypadku mieszkańcom miasta nadtybrzańskiego, o Dacji pozostającej dawniej w ramach państwa rzymskiego. W tych zabytkach operowano obrazami Dacji, najpierw podbitej krainy (*Dacia capta*), z jej pokonanymi mieszkańcami przedstawianymi przede wszystkim jako jeńcy, a potem Dacji będącej rzymską prowincją (*pia fidelis*). Te przedstawienia trwały przez całe lata.

Bardziej dynamiczny obraz miejsca Dacji w ideologii imperialnej – chociaż zasadniczo pozostawano w ramach wytyczonych przez trzy wskazane odsłony – dają świadectwa numizmatyczne. Syntetyzując na potrzeby niniejszego artykułu wyniki badań Andrzeja Kunisza, Wiesława Kaczanowicza i Macieja Salamona oraz moje własne⁵³, posługiwanie się w mennictwie rzymskim nawiązaniami do spraw dackich porządkuje w trzy okresy⁵⁴.

Pierwszy z nich obejmuje lata panowania Trajana. W czasie wojen dackich po raz pierwszy wprowadzono do ikonografii monetarnej postacie Dacji i Daków. Prezentowano ich w różnych modelach ikonograficznych. Przykładowo zestawiano ich sylwetki z postacią cesarza, który z nimi walczył konno, trzymał pod swą stopą⁵⁵, stał obok *tropaeum*, pod

⁵¹ Amm. 16.10. Późniejsza opinia (V/VI w.) – Cass. Var. 7.6.1.

⁵² *Curiosum Urb. Romae* ix; *Notitia Urb. Romae* ix.

⁵³ A. Kunisz, *Mennictwo kolonii Viminacium oraz prowincji Dacji w połowie III w. n.e. w świetle najnowszych badań. Uwagi na marginesie publikacji F. Martina i N. Knobniji*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1993, 37, s. 63-71; W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235-284 n.e.*, Katowice 1990 s. 47, 80, 83; Tenże, *Regionalizm w ideologii cesarstwa rzymskiego lat 235-284 n.e. Świadectwo monet* [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I.1, red. J. Staszewski, Warszawa 1996, s. 93, 96-97; M. Salamon, *Dacja w oczach pisarzy późnorzymskich (IV-VI w.n.e.)* [w:] *Prowincje rzymskie...*, s. 117-134; A. A. Kluczek, *VNDIQVE VICTORES. Wizja rzymskiego władztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku – studium porównawcze*, Katowice 2009, zwł. s. 50-60, 66-67, 70-75 (Dacja w granicach Imperium), 139-140, 147, 160-162 (Dacja barbarzyńska), 214-215, 236-240, 282-283 (Dacja i Dakowie a idea cesarza zwycięskiego).

⁵⁴ Inne propozycje por.: I. Winkler, *Personificarea Daciei pe monedele romane imperiale*, StCl 1965, 7, s. 223-234; E. Oberländer, *Le emissioni monetarie dell'imperatore Traiano connesse alle guerre daciche* [w:] *Traiano ai confini...*, s. 166-179; E. Papaefthymiou, *La représentation des provinces de Macédoine et de Dacie dans le monnayage romain* [w:] *Images et représentations du pouvoir et de l'ordre social dans l'Antiquité*, éd. M. Molin, J.-Y. Carrez-Maratray, P. Gaillard-Seux, E. Parmentier-Morin, Paris 2001, s. 303-309.

⁵⁵ SPQR OPTIMO PRINCIPI (S C), cesarz konno i Dak, 104/105-107 r. – B. Woytek, *Die Reichsprägung...*, nr 202 (Au), 203 (Ses), 208 (Dp), 209 (As); 107-110 r. – tamże, nr 317 (Ses), 318 (Dp/As); cesarz i Dacja pod stopą, 103-104 r. – tamże, nr 180-181 (Au/Ses), cesarz na podium i Dakowie – tamże, nr 184 (Au).

którym siedział dacki jeńiec⁵⁶. W roli dominujących nad Dakami lub Dacją pokazywano także postaci takie, jak np.: Roma, Mars, Pax, Geniusz Senatu⁵⁷. W takich wyobrażeniach zachowywano częstokroć identyfikujący sposób prezentowania Dacji: mogła nosić czapkę o ściętym końcu (*pileus*), spodnie (*braccae*) i koszulę z rękawami, jej atrybutem stawał się też miecz sierpowatego kształtu (*sica* lub *falx*)⁵⁸. Na niektórych emisjach wskazywano jej tożsamość, podając nazwę *Dacia capta*⁵⁹, tworząc od jej imienia przydomek zwycięski cesarza *Dacicus*⁶⁰ albo głosząc wiktorię dacką: (*victoria*) *Dacica*⁶¹. Dacja i Dakowie w mennictwie tego okresu czynią bowiem aluzje do świata nierzymskiego, *alter obis*, w dodatku świata wrogiego, który, jak to przekazują treści wyobrażeń, jest przez Rzymian zajmowany w drodze walki. Rezultatem tych zmagających się narzucenie rzymskiej zwierzchności Dacji – będzie ona *Dacia capta*. Co interesujące, ten jej wizerunek podtrzymywano w mennictwie Trajana nawet po zakończeniu drugiej wojny dackiej, która przecież przyniosła włączenie ziem dackich do Cesarstwa.

Jednak w ostatnich latach rządów Trajana pokazano Dację również jako prowincję rzymską i w takiej roli będzie ona przywoływana w ikonografii i w hasłach monetarnych aż początku lat 70. III w. Akcentują to napisy monetarne. Warto wskazać, że Dacja jako jedyna z prowincji rzymskich ma epitety *Augusti/Augusta* oraz *felix*. Można uporządkować jej obraz w tym drugim okresie w dopełniające się „portrety”. Najbardziej efektowne w tym kontekście jest wyobrażenie na monetach Trajana z napisem rewersowym DACIA AVGVST(I/A) PROVINCIA S C. Dacja siedzi na skale, czasem ze sztandarem wojskowym w ręce, obok są dzieci z kło-

⁵⁶ P M TR P COS IIII P P, 102 r. – tamże, nr 120 (Au).

⁵⁷ TR P VII IMP IIII COS IIII DES V P P S C, *togatus* (Geniusz Senatu / Senat) i Dak, k. 102 r. – tamże, nr 136e (Dp); SPQR OPTIMO PRINCIPI, cesarz, *togatus* i Dak, 103-104 r. – tamże, nr 183 (Au), Mars i Dak, ok. 106-107 r. – tamże, nr 219 (D); Pax i Dak, ok. 106-107 r. – tamże, nr 220 (D), 247 (Ses), 248 (Dp), 249 (As); Pax i Dacja, ok. 104/105-107 r. – tamże, nr 200 (Ses), 206 (Dp), 207 (As); Roma i Dak, ok. 106-107 r. – tamże, nr 250 (Ses), 251 (Dp), 252 (As).

⁵⁸ W kwestii ikonograficznych wyróżników Dacji i Daków – P. Bieńkowski, *De simulacris barbararum gentium...*, s. 31, 35, 55, 71. Por. np.: R. Florescu, *Die Trajanssäule. Grundfragen und Tafeln*, Bonn 1969, s. 85-99; A. S. Stefan, *Les guerres daciques de Domitien et de Trajan. Architecture militaire, topographie, images et histoire*, Rome 2005, s. 508-515; G. Depeyrot, *Optimo principi. Iconographie, monnaie et propagande sous Trajan*, Wetteren 2007, vol. 3, s. 39-40, 118-167.

⁵⁹ DAC CAP COS V P P SPQR OPTIMO PRINC, 107-108 r. – B. Woytek, *Die Reichsprägung...*, nr 276 (D); ok. 108-109 r. – tamże, nr 283 (D); ok. 110 r. – tamże, nr 289 (D); DAC CAP COS V P P SPQR OPTIMO PRINCIPI S C, 107-108 r. – tamże, nr 311 (Dp).

⁶⁰ DACICVS COS V P P, 103 r. – tamże, nr 148 (Au).

⁶¹ SPQR VIC DAC/S C, 104-105 r. – tamże, nr 204 (Ses), 210 (Dp); SPQR OPTIMI PRINCIPI/DACICA, 111 r. – tamże, nr 377 (D); 112 r. – tamże, nr 389 (D).

sem zboża i kiścią winogron⁶². Sztandar wojskowy sugeruje udział prowincji w staniu na straży Cesarstwa, ponieważ tu właśnie stacjonowały legio XIII Gemina (w Apulum) i legio IV Flavia Felix (w Berzobis). Z kolei postacie dzieci to aluzja do ustanowienia kolonii w nowej prowincji. Zatem dawna barbarzyńska Dacja *victa* jest teraz ucywilizowaną częścią świata rzymskiego.

Inny portret Dacji wyłania się z treści numizmatów wyemitowanych przez Hadrianusa i Antoninusa Piusa, zwłaszcza ich serii „regionalnych”⁶³. Dacja pozostaje jedną spośród *provinciae piae fideles*. Tak jak wszystkie inne przedstawiona jest na ogół w konwencji idealistycznej, typowej dla personifikacji „prowincji” w sztuce okresu Hadrianusa i Antoninusa Piusa. Zaznaczano w wyobrażeniach, ale subtelnie, pewne drugorzędne wyróżniki indywidualizujące poszczególne krainy i prowincje. Co się tyczy Dacji, był to zakrzywiony miecz, *braccae* oraz sztandar z głową smoka na szczycie (*draco*). W ujęciu generalnym wszystkie te tak liczne, a tak podobne w swej aranżacji „prowincje” symbolizują rozległość terytorialną państwa, zbudowanego z krain zgoła różnych, niekiedy w przeszłości siłą włączonych w granice rzymskie. Teraz wspólnie korzystają one z dobrodziejstw pokoju rzymskiego, zajmują w nim równie ważne miejsce, chociaż pełnią różne role.

⁶² DACIA AVGVST PROVINCIA S C, ok. 112-114 r. – tamże, nr 467 (Ses), 468 (Dp), 469 (As); DACIA AVGVSTA PROVINCIA S C – M. Vitale, *Personifikationen von provinciae auf den Münzprägungen unter Hadrian: Auf den ikonographischen Spuren von 'Statthalterprovinzen' und 'Teilprovinzen'*, „Klio” 2012, 94.1, s. 160-161.

⁶³ Emisje „regionalne” Hadrianusa uporządkować można w cztery grupy: 1. nazwa ziemi, prowincji, miasta lub rzeki wraz z odpowiadającym im wyobrażeniem personifikacji oraz właściwych jej atrybutów; 2. temat *adventus Augusti* połączony z nazwą krainy, prowincji, miasta, w ikonografii *togatus* i personifikacja „prowincji”; 3. temat *restitutor* połączony z nazwą krainy, prowincji, miasta, w ikonografii cesarz podnoszący z klęczek kobietę; 4. temat *exercitus* połączony z nazwą krainy lub prowincji, w ikonografii cesarz i wojskowi. W mennictwie Hadrianusa przywoływano około trzydzieści „prowincji”: Achaia, Aegyptus, Africa, Arabia, Asia, Bithynia, Britannia, Cappadocia, Cilicia, Dacia, Delmatia, Gallia, Germania, Hispania, Iudaea, Libya, Macedonia, Mauretania, Moesia, Noricum, Phrygia, Raetia, Sicilia, Syria, Thracia, a także Italia. Dacja znalazła się w pierwszej i czwartej grupie: DACIA S C, *The Roman Imperial Coinage*, ed. H. Mattingly et al., London 1968 (dalej: RIC), 2, Hadr., nr 850 (Ses/Dp/As) oraz EXERC DACICVS S C, tamże, nr 915-919A (S). Mniej liczne były „regionalizmy” w mennictwie Antoninusa Piusa, w serii „regionalnej” z napisem COS II S C połączone zostały nazwy: Alexandria, Africa, Asia, Cappadocia, Dacia, Hispania, Mauretania, Phoenice, Sicilia, Syria, Thracia. Ponadto poza serią dodatkowo można wskazać: Britannia, Italia. Zob.: DACIA COS S C – RIC 3, Ant. P., nr 581 (Ses). Serie omawiają np.: W. Kaczanowicz, *Seria rzymskich emisji o typach „regionalnych” z czasów Hadrianusa*, „Biuletyn Numizmatyczny” 1978, 4-5, s. 61-66; A. A. Kluczek, *VNDIQVE VICTORES...*, s. 50-63. Por. też np.: J. M. C. Toynbee, *The Hadrianic School...*, s. 144-159; N. Méthy, *La représentation des provinces dans le monnayage romain de l'époque impériale: (70-235 ap. J.-C.)*, NAC 1992, 21, s. 279-287.

Wyizolowany z serii „regionalnych” obraz Dacji budzi jeszcze inne skojarzenia. W mennictwie Hadriana zaprezentowano Dację siedzącą ze sztandarem wojskowym w ręce⁶⁴. Od początku funkcjonowania Dacji trajańskiej sygnalizowano bowiem rolę militarną tej przygranicznej krainy. Potem Dacja „czuwająca” nad bezpieczeństwem pogranicza powróciła w mennictwie III w. Wpływ na to miało narastanie konfliktów Rzymu z barbarzyńcami nad dolnym i środkowym Dunajem. Jak wskazał Jan Trynkowski, już w II w. Dacji trajańskiej zagroziły obce najazdy⁶⁵. Problem pogłębił się w III w. i wywołał spory niepokój wśród mieszkańców rzymskich prowincji, na co wskazują między innymi studia Leszka Mrozewicza, badającego treści źródeł epigraficznych⁶⁶. W połowie III w. na ziemiach dackich zaczęła pracować mennica prowincjonalna (246-256/257), a jej produkty były oznaczone emblematycznym obrazem upostaciowanej Dacji. Warto też wspomnieć o illyryjskim rodowodzie niektórych władców trzeciowiecznych, który wyczulał ich na problemy naddunajskich prowincji, to zaś skutkowało wyróżnieniem tychże w propagandzie imperialnej zarówno wybranych prowincji, jak i całego Illiricum. Za-sygnalizowane przyczyny w różnym stopniu dotyczyły konkretnych emitentów, wśród nich Filipa Araba (M. Iulius Philippus, 244-249), pierwszego z Illyryjczyków „na tronie” Trajana Decjusza (C. Messius Quintus Decius, 249-251), a także Treboniana Galla (C. Vibius Trebonianus Gallus, 251-253) i Emiliana (M. Aemilius Aemilianus, 253). W sumie przyniosły wprowadzenie na produktach z mennicy prowincjonalnej tematu *provincia Dacia*, który był ilustrowany postacią Dacji wyposażonej w miecz sierpowaty i sztandar⁶⁷. W mennictwie imperialnym w Rzymie i Mediolanie wypuszczono monety typów DACIA (S C)⁶⁸ oraz DACIA FELIX (S C)⁶⁹, z Dacją stojącą ze sztandarem.

⁶⁴ DACIA S C, RIC 2, Hadr., nr 850 (Ses/Dp/As); S C – tamże, nr 829 (Dp/As).

⁶⁵ J. Trynkowski, *Zagrożenie zewnętrzne Dacji za Antoninusa Piusa* [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, Warszawa 1971, s. 126-167.

⁶⁶ L. Mrozewicz, *Les villes de Dacie et de Germanie supérieure face à la chute du limes vers le milieu du IIIe siècle ap. J.-C.* [w:] *Les empereurs illyriens*, réd. E. Frézouls, H. Jouffroy, Strasbourg 1998, s. 37-41.

⁶⁷ Æ, np. PROVINCIA DACIA AN IIII – *Roman Provincial Coinage* [publikacja online] (dalej: RPC), 9, nr 93 (Tr. D.); 96 (Tr. D. (Etruscilla)); PROVINCIA DACIA AN V – RPC 9, nr 98 (Tr. D.), 105 (Treb. G.), 109 (Volus.). PROVINCIA DACIA AN VIII – RPC 9, nr 112-113 (Aemil.). Por.: N. Crnobraj, *Novac provincije Dakije u zbirci Svetozara St. Dušanića. The Coins of the Province of Dacia in the Collection of Svetozar St. Dušanić*, Beograd 1993, s. 8-26; Ch. Howgego, *Coinage and Identity in the Roman Provinces* [w:] *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, ed. Ch. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett, Oxford-New York 2005, s. 11. Por. też: C. M. Petolescu, *Aspecte ale istoriei Daciei oglindite în emisiunile monetare din timpul lui Filip Arabul*, StCl 1987, 25, s. 57-61.

⁶⁸ Rzym – RIC 4.3, Tr. D., nr 2 (Au/Ant), 12-13 (ArQ/Ant), 101 (S/Dp/As), 112 (S/Dp/As), 113 (S/As); Mediolan – tamże, nr 35-36 (ArQ/Ant).

⁶⁹ Rzym – tamże, nr 14 (Au/Ant), 114 (S/As); Mediolan – tamże, nr 37 (Au/Ant).

Ostatni, trzeci okres obecności Dacji w mennictwie rzymskim przypada na okres późny, inaugurowany rządami jednego z kolejnych Il-lyryjczyków, Aureliana, czyli tego cesarza, na którego rządy przypadło opuszczenie Dacji zadunajskiej i utworzenie Dacji nowej. Aurelian wyemitował w Mediolanie (będącym jednym z pierwszych centrów dowodzenia nowo wybranego imperatora) monety głoszące hasło DACIA FELIX, z przedstawieniem Dacji, z drzewcem zwieńczonym głową zwierzęcą – owym wspomnianym sztandarem dackim – w ręce⁷⁰. Skomentował te treści Maciej Salamon. Odniósł je do aureliańskiej Dacji, twierdząc, że miały one osłabić niekorzystne wrażenie, jakie musiało wywrzeć na ówczesnych wycofanie się Rzymu z Dacji trajańskiej przez Aureliana, i komentując utworzenie nowych prowincji dackich na terenie Mezji i Dardanii słowami: „Władca przypisywał sobie nawet zasługę odzyskania Dacji dla Cesarstwa”⁷¹. Jednak pewien problem interpretacyjny wywołuje chronologia tych emisji. Są datowane na koniec 270/styczeń 271 r.⁷² Powstały więc jeszcze przed decyzją o wycofaniu się z obszaru zadunajskiego, co przypuszczalnie nastąpiło w połowie 271 r. To stwarza możliwości re-interpretacji wymowy emisji z tematem *Dacia felix*. Wraz z innymi „regionalizmami” naddunajskimi wprowadzonymi na monety w mennicy mediolańskiej (Genius illur(ici), Pannoniae) fakt ów może przekonywać o chęci cesarza umocnienia się nad Dunajem i zatrzymania prowincji za rzeką⁷³. Okazuje się, że treści monetarne mogą w nowym, innym świetle ukazać stosunek do kwestii Dacji trajańskiej w drugiej połowie III w.⁷⁴ Natomiast w późniejszych latach za rządów Konstantyna (C. Flavius Valerius Constantinus, 306-337) treści umieszczone na numizmatach typów SALVS REIP(ublicae) DANVBIVS⁷⁵ i CONSTANTINIANA DAFNE⁷⁶ zdradzają sentymenty imperialne ku Dacji trajańskiej. Konstantynowi nieob-

⁷⁰ RIC 5/1, Aurel., nr 108 (Ant); S. Estiot, M. Amandry, *Aurélien: trois monnaies d'or inédites de l'atelier de Milan (270 A.D.)*, BSFN 1990, 45.1, s. 731-732, nr 3 (Au); R. Göbl, *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275)*, Wien 1993, tab. 2, nr 17-17A (Au/Ant); S. Estiot, *L'or romain entre crise et restitution, 270-276 ap. J.-C., I. Aurélien*, JS 1999, fasc. 1, nr 27 (Au); por.: Taż, *Monnaies de l'Empire romain: XII, 1. D'Aurélien à Florien (270-276 après J.-C.)*, Paris 2004, s. 318-319.

⁷¹ M. Salamon, *Dacja...*, s. 118.

⁷² Por.: R. Göbl, *Die Münzprägung...*, tab. 2: pocz. 271 r.; S. Estiot, *L'or romain...*, s. 73-74; Taż, *Monnaies...*, s. 11-13, 71: k. 270-pocz. 271 r., również uwaga, że konieczność skierowania sił na wschód przeciw Palmyrze wymusiła decyzję o opuszczeniu Dacji.

⁷³ Por. ostatnio: L. Mancini, *La tematica etno-territoriale nel linguaggio figurativo romano: la personificazione delle province pannoniche e la celebrazione del mondo illirico* [w:] *Immagini e memoria. Raffigurazioni emblematiche tra passato e presente dalla Collezione numismatica Piancastelli*, a cura di E. Ercolani Cocchi, Bologna 2014, s. 124-125.

⁷⁴ Rzecz jest niewątpliwie interesująca i godna osobnych szerszych rozważań.

⁷⁵ RIC 7, s. 331, nr 298 (ÆM, 327-333 r.).

⁷⁶ Tamże, s. 574-575, nr 29-38 (Solid, Ar, F, 328-329 r.).

ca może była myśl o odzyskaniu ziem zadunajskich i o dorównaniu Trajanowi⁷⁷. Pamięć o rzymskim panowaniu w Dacji zadunajskiej trwała wszak w IV w., co M. Salamon wykazał we wnikliwej analizie tekstów dawnych autorów⁷⁸. W pewnych przypadkach idea ekspansywna mogła przyjmować brzmienie: *Dacia restituta*⁷⁹, na co uwagę zwrócił także Tadeusz Zawadzki⁸⁰.

Dacja zadunajska, pomimo jej krótkiej rzymskiej historii, obejmującej zaledwie około 160 lat, była mocno wrosnięta w świadomość starożytnych Rzymian. Materiały wyżej przytoczone pokazują to na przykładzie ówczesnych elit reprezentowanych przez poszczególnych cesarzy. Panujący wykorzystywali nawiązania zarówno do Dacji jeszcze barbarzyńskiej, jak i Dacji już rzymskiej, budując swój publiczny wizerunek, czy to jako zwycięzcy i pogromcy Daków, czy to dobrodzieja dającego Dacji możliwość rozwoju w ramach Imperium i władcy czerpiącego korzyści z faktu pozostawiania Dacji w granicach rzymskich, ale też zdeterminowanego, by ją w tych granicach zatrzymać. W tym kontekście zaiste przewrotnie brzmi opowieść zaczerpnięta z późnoantycznego źródła, iż jeden z pretendentów do purpury imperialnej, Regalian, który ze swymi pretensjami wystąpił nad Dunajem w połowie III w., zyskał uznanie jako potomek rodu króla Decebala⁸¹. Ten szczególny przykład może przemawiać, jak opiniuje jeden z badaczy, za „pełną akceptacją tradycji dackiej jako tradycji części *orbis Romanus*”⁸².

⁷⁷ Zob.: Jul. Caes. 329; por.: M. Salamon, *Dacja...*, s. 126.

⁷⁸ M. Salamon, *Dacja...*, s. 117-134.

⁷⁹ Pan. Lat. 8.3.3.

⁸⁰ T. Zawadzki, *Idea odzyskania Dacji* [w:] Tenże, *Na peryferiach świata rzymskiego*, wybór i dobór tekstów L. Mrozewicz, Poznań 2009, s. 153-156. Inaczej: R. Suski, *Konsolidacja...*, s. 225-226.

⁸¹ HA T 10.8.

⁸² M. Salamon, *Dacja...*, s. 130.

dr. Agata Aleksandra Kluczek
Universitatea Sileziană din Katowice

**Dacia și locuitorii săi.
Aspecte ale istoriei Daciei
în istoriografia poloneză contemporană
având ca temă Roma antică**

Rezumat

Istoria Daciei – chiar dacă nu a fost abordată de istoricii polonezi ca obiect de studiu independent – intră în sfera lor de interes, în special ca parte a Imperiului Roman. Căci aceasta era o parte foarte importantă, atât datorită poziției geografice a Daciei, cât și a schimbărilor politice din Imperiul Roman ce au condus la avansul provinciei. Acest context geopolitic, împreună cu dezvoltarea din ultimele decenii a istoriografiei Imperiului Roman fac ca numeroase studii consacrate temelor legate de istoria politică, socială, religioasă sau economică elaborate de cercetătorii polonezi să conțină subiecte ce se referă la Dacia propriu-zisă, relațiile dacilor cu Roma, cât și cele ale locuitorilor Daciei între ei, celor ale „ne-romani” și ale romanilor de aici.

În prezentul referat autoarea arată nivelele acestui interes asupra pământurilor de la nord de Dunăre din lucrările istoricilor polonezi ai perioadei antice, extrăgând trimiterile la Dacia și locuitorii săi.